

ODDIY SACHRATQI (CICHORIUM INTYBUS L.) O'SIMLIGINING MORFOLOGIK TA'RIFI VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Axmedov X.A.

TDA dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15205262>

Annotatsiya. Ushbu maqolada betakror tabiatga ega bo'lgan serquyosh vatanimizning turli maydonlarida uchraydigan, xudud florasining xilma-xilligiga sabab bo'ladigan dorivor o'simliklaridan biri bo'lgan, Oddiy sachratqining (*Cichorium intybus* L.) dorivorlik xususiyatlari, xayotiy shakillari, morfologik tarifi, yashash joylari, xalq tabobati va zamonaviy tabobatda ishlatilishi, chorva mollari uchun ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sachratqi, tsikoriya, inulin, intibin, fruktoza, levuloza, yog', vitamin, shakar, azotli moddalar, kaltsiy, kobalt, temir.

Аннотация. В статье приводятся лекарственные свойства, морфологическое описание, жизненные формы, место обитание растения *Cichorium intybus* L. являющийся сорным растением поливных земель и дикорастущим растением Республики Узбекистан. Приведен биохимический состав растения. Также широко используется в медицинских целях, при различных кожных и других заболеваниях.

Ключевые слова: *Cichorium intybus* L., цикория, инулин, интибин, фруктоза, левулоза, жир, витамины, сахар, азотные вещества, кальций, кобальт, железа.

Abstract. In this article, medicinal properties, life forms, morphological classification, habitats, use in folk medicine and modern medicine, importance for livestock are described of the medicinal plants of *Cichorium intybus* L., which is one of the medicinal plants that cause the diversity of the local flora.

Key words: *Cichorium*, *tsicory*, *inulin*, *intibin*, *fructose*, *levulose*, *fat*, *vitamin*, *sugar*, *nitrogenous substances*, *calcium*, *cobalt*, *iron*.

KIRISH

O'zbekiston respublikasi tabiiy va geografik jihatdan juda boy bo'lgan o'simliklar xilmaxilligidan iborat xududdir. Respublikamiz xududida tabiiy holda yashovchi 4500 (to'rt ming besh yuz) turga yaqin yuksak o'simliklar uchraydi. Shu yuksak o'simliklarning 1200 (bir ming ikki yuz) ga yaqin o'simlik turlari dorivorlik xususiyatiga ega bo'lib xisoblanadi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida 112 tur dorivor o'simliklardan rasmiy tabobatda foydalanishga ruxsat berilgan bo'lib, ushbu dorivor o'simliklarning 80 % ni tabiiy holda o'suvchi yovvoyi o'simliklar tashkil etadi. Tabiiy holda o'suvchi dorivor o'simliklarning ham xom-ashè zahirasi chegaralangan bo'lib, ularni muhofaza qilish, bioekologik xususiyatlarini xar tomonlama puxta o'rganish, xom-ashyo zahirasidan to'g'ri foydalanish va ko'paytirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqish, ulardan ongli ravishda foydalanish va muxofaza qilishning zamonaviy usullarini yaratish dolzarb muammolardan biridir. Hozirda Respublikamiz xududida ayrim dorivor o'simlik turlarini ko'paytirish va ularni madaniylashtirish ishlari boshlab yuborilgan bo'lib, bunday ishlar talab va ehtiyojlardan kelib chiqqan holda amalga oshirilmoqda. Hozirda mamlakatimiz xududida begona o't va yovvoyi o'simlik sifatida o'sayotgan

o'simliklarning dorivorlik xususiyatlari xar tomonlama o'rganilmoqda va matbuotda e'lon qilib borilmoqda.

Tadqiqot uslubining tavsifi

Xozirgi kunda eng dolzarb vazifaalardan biri yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarni xar tomonlama o'rganib, ularning foydali xususiyatlarini insonlar uchun ochib berishdan iboratdir. Turli xil joylarda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, bioekologik xususiyatlarini xar tomonlama puxta o'rganish, xom-ashyo zahirasidan ongli ravishda foydalanish va ko'paytirishning ilmiy asoslangan zamonaviy usullarini ishlab chiqish, muxofaza qilishning zamonaviy usullarini yaratish, mahalliy florani yangi introdutsent o'simlik turlari bilan boyitish va ularni etishtirish texnologiyalarini ishlab chiqish, dolzarb muammolardan biridir.

Tadqiqot natijalari

Oddiy sachratqi (*Cichorium intybus* L.) ko'p yillik o't o'simligi bo'lib, Qoqidoshlar oilasining tilchasimonguldoshchalar kenja oilachasiga mansub. Sachratqi (*Cichorium*) turkimining 10 ta turi mavjud bo'lib, eng ko'p tarqalgani oddiy sachratqi (*Cichorium intybus* L.) turidir. Bu turning poyalari tik o'suvchi tuklar bilan qoplangan, shoxlangan bo'lib, ko'pchilik holatda bo'yi 70-110 sm, bazan sharoit yaxshi bo'lgan joylarda o'sganlarida 125 sm gachan yetadi. Barglari ildiz bo'g'izida to'p bo'lib joylashgan. Barglarining shakli teskari tuxumsimon, cho'ziq, cheti qirqilgan. Poyada ham barglar joylashgan bo'lib, barglarining shakli nashtarsimon, yirik tishsimon qirqilgan, asosi bilan poyani o'rab turadi. Poyani yuqori qismidagi barglari yaxlit, qirqilmagan. Savatchalari poya va yon novda uchlarida to'p bo'lib yoki bitta bittadan joylashadi. Gul bandlari qisqa bo'ladi. Gullari ko'kish-havo rangli bo'ladi. Oddiy sachratqi o'sish sharoitiga qarab iyundan to oktyabrigacha gullaydi va urug' hosil qiladi. Bu o'simlik ariq va daryo qirg'oqlarida, yo'llarning chekkalarida tashlandiq joylarda, bog'larda, madaniy o'simliklar ekilgan dalalarda, zax yerlarda zovurlarning yuqori qisimlarida o'sadi va adir poyasidan boshlab tog'ning o'rta mintaqasigacha bo'lgan joylarda uchraydi. Uning bargidan salatlar tayyorlab istimol qilish mumkin. Ildizidan esa yuqori sifatli sipirt olishda hamda oziq-ovqat sanoatida vino va kofe tayyorlashda foydalaniladi. Xalqimiz azal-azaldan oddiy sachratqini ayrim shifobaxshlik xususiyatlarini bilganlar, oftob ta'sir qilgan bolalarni sachratqidan qaynatma tayyorlab cho'miltirilgan. Shu bilan birga oftob ta'sir qilgan chorva mollarini sachratqi qaynatmasi bilan cho'miltirish ham yaxshi natija beradi. Keyinchalik oddiy sachratqini puxta o'rganish asosida uning boshqa dorivorlik xususiyatlari ham aniqlandi. O'simlik kuli, yog' yoki qatiq bilan aralashtirilib teri ekzemasiga qarshi ishlatilganda yaxshi natija berdi. Ildizidan tayyorlangan qaynatma ishtahani ochuvchi oshqozon-ichak faoliyatini yaxshilaydigan dori-darmon sifatida foydalaniladi. Jigar va sariq kasalni, chipqon hamda teridagi dog'larni ketkazishda ham qo'llash mumkin. Chexoslovakiyada sachratqini madaniy o'simlik sifatida ekib, "sikoriya" degan kofe va choy tayyorlash uchun zarur bo'lgan moddalar oladilar. Sachratqi ildizida 56-65% inulin, 0,1- 0,2% achchiq modda intibin, 4,0-9,5% fruktoza, 10-20% levuloza, 0,6 % yog' hamda B1 vitamini bor. Bargida esa yog', inulin, shakar, azotli moddalar, kalsiy, kobalt, temir elementlari hamda vitamin S, B1 va karotin bo'ladi. Sachratqi chorva mollari uchun ham foydali bo'lib, u bilan oziqlangan sigirlar ko'proq sut beradi.

Xulosa.

Oddiy sachratqi (*Cichorium intybus* L.) ko'p yillik yovvoyi o't o'simligi bo'lib, bog', poliz va boshqa xar hil madaniy ekinlar orasida, shuningdek ariq bo'ylarida, yalangliklarda, tashlandiq erlarda tabiiy holda ko'p uchraydi. Undan oziq-ovqat sanoatida, em-xashak, kosmetikada va dorivor o'simlik sifatida foydalaniladi. Chexoslovakiyada sachratqini madaniy

o‘simlik sifatida ekib o‘stirilib, undan “ sikoriya “ degan modda olimadi. Bizning sharoitimizda ham madaniy o‘simlik sifatida ekib o‘stirilib, xar hil maqsadlarda fodalanishni yo‘lga qo‘yilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Атлас лекарственных растений СССР. – М.: Гос. мед. лит., 1962.
2. Бухоров, К. Х., Хонкелдиева, М. Т., Эргашев, Б. Н. Флористический состав сорных растений посевов озимой пшеницы.
3. Землинский С. Е. Лекарственные растения СССР. –М.: МЕДГИЗ, 1958. – 608с.
4. Мурдахаев Ю. М. Лекарственное растениеводство – новая отрасль сельского хозяйства // Сельское хозяйство Узбекистана. –Ташкент, 1983. –№ 9
5. Набиев М.М. Ботаника атлас-луғати (Ўзбекистон ўсимликлари илмий ва маҳаллий номларининг иллюстрацион луғати). Тошкент, Ўзбекистон ССР. —Фан| нашриёти.1969й. – 254 б.
6. Соколов С. Ф., Замотатаев И. П. Справочник по лекарственным растениям (фитотерапия). –М.: Недра, 1987. 2 изд. – 512 с.
7. Справочник по лекарственным растениям / Задорожный А.М.,Кошкин А.Г., Соколов С.Я., Шретер Д.З. – М.: Лесная промышленность,1988.–415с.
8. Ҳолматов Х. Х. Дикорастущие лекарственные растения Узбекистана. –Ташкент: Медицина, 1984. – 277 с.
9. Ҳолматов Х. Х., Ахмедов Ў. А. Фармакогнозия. –Ташкент: Ибн Сино, 1995. –351 с.